

Kieli herättää suuria tunteita, mutta on harvoin sotien syynä

Wilhelm von Humboldt sanoi 1800-luvun alussa, että kieli on kansan henki ja kansan henki on kielessä. Kaikki eivät allekirjoita tätä saksalaisen kielifilosofin käsitystä, mutta on paljon todisteita sille, että kieli on tärkeä elementti kansakuntien synnyssä ja ylläpitämisessä. Kansallinen kieli luo yhtenäisyyttä ja yhteenkuuluvuutta – ja aiheuttaa syrjintää. Moderneissa kansallisvaltioissa koululaisten päähän taataan kirjakielen hienouksia vuosikausia monta tuntia viikossa. Tavoitteena on, paitsi rakentaa ihmisille samaistumisen kohde, myös luoda väline, jolla hallita ja opettaa kansaa.

Oman kansallisen kielen tärkeys näkyi hyvin, kun entisen Jugoslavian maat alkoivat itsenäistyä. Jokaisessa niistä tuli kiire määritellä oma kirjakielensä, vaikka kielitieteellisesti kyse on melko läheisistä murteista. Uudet Itsenäiset valtiot käyttivät kieltä liimana sitoakseen monietniset ja moniuskontoiset kansat tiiviimmin yhteen.

Aina ei ole kyse vain yhdestä kansallisesta kielestä. Tämän ymmärtämiseksi ei tarvitse mennä kauas. Suomessa ruotsin kielellä on vahva symbolirooli. Monissa tilanteissa kyse on tärkeästä periaatteesta eikä niinkään kommunikaatiotarpeista. Helsingin yliopiston rehtorin on avajaispuheessa käytettävä välillä ruotsia, ei siksi että se lisäisi puheen tavoittavien kuulijoiden määrää, vaan siksi että ruotsinkieliset saisivat kuulla omaa äidinkieltään. Sama periaate pätee nettisivuihin. Jos tavoitteena olisi käyttäjämäärien maksimointi, sivuja pidettäisiin yllä suomen ja englannin lisäksi kiinaksi, venäjäksi, saksaksi ja ranskaksi, mutta ei ruotsiksi.

Kielen periaatteellinen luonne tuli hyvin selkeästi esille, kun entiset neuvostotasavallat itsenäistyivät. Venäjän kielestä tuli päästä eroon keinolla millä hyvänsä, edustihan se Moskovaa, jonka alaisuudessa maat olivat olleet. Siksi venäjän kielen asema joko nollattiin tai kutistettiin minimiin. Asian ratkaisi sydän, ei järki. Venäjän johto piti ratkaisua nöyryytyksenä. Valtion tasolla venäjä jäi viralliseksi kieleksi vain Valko-Venäjälle ja puoliviralliseksi Kazakstaniin.

Arjen puhetilanteissa kieli useimmiten riisutaan symbolisista arvoista ja tilalle astuu tarve tulla ymmärretyksi. Niinpä helsinkiläisissä ravintoloissa voi olla ruokalista kolmella kielellä: suomeksi, englanniksi ja venäjäksi; ruotsin käyttäminen ei lisäisi tekstiä ymmärtävien määrää. Kun latvialainen ja ukrainalainen tapaavat toisensa rakennustyömaalla Irlannissa, he käyttävät mielellään venäjää eivätkä näe siinä mitään poliittista.

Kieli nostaa helposti tunteet pintaan. Ääriesimerkiksi sopii Norjan kielellinen pattitilanne. Kun siellä oli taisteltu ”aidon norjan kielen” *nynorskin* ja tanskalaisvaikutteisen *bokmål*in välillä yli sata vuotta, peli vihellettiin poikki runsas kymmenen vuotta sitten. Samalla sovittiin, että molemmat kirjankielivariantit saavat jäädä virallisiksi kieliksi. Nyt kunnat saavat itse päättää, kumpaa norjaa ne haluavat käyttää. Kouluissa opetellaan toista kielimuotoa pääkirjakielenä ja myöhemmin toista ”sivukirjakielenä”. Kielikiikko on siis johtanut uniikkiin kahden kirjakielen malliin, jonka luulisi haittaavan sekä virallista että epävirallista kanssakäymistä. Kieltä opette-

levalle äidinkieliselle lapselle ja ulkomaalaiselle tilanteesta syntyy lisähaasteita.

Vaikka kieli on ehkä tärkein identiteetin perusta, on paljon tapauksia, joissa etninen ryhmäytyminen tapahtuu muulla perusteella. Ulkomaille muuttaneet suomalaiset tuntevat olevansa suomalaisia vielä sen jälkeenkin kun ovat unohtaneet suomen kielen. Sama näkyy Kazakstanissa. Maassa asuu jo hieman vanhentuneiden tietojen mukaan noin 500 suomalaista, joista vain 10 % puhuu ”suomea”. Suomi on lainausmerkeissä, koska väestölaskennan tieto viitanee useimmissa tapauksissa inkerinmaalaisiin ja heidän kieleensä.

Useimmat Euroopassa syntyneet aseelliset vihanpidot ja kahakat ovat tavalla tai toisella linkittyneet uskontoon. Tämä on näkynyt sekä Pohjois-Irlannissa että Balkanilla. Toki muitakin motiiveja konflikteille on ollut. Ukrainan kriisissä uskonnolla ei näennäisesti ole osuutta, ovathan kummankin osapuolen taistelijat ortodokseja. Aivan näin yksinkertainen tilanne ei kuitenkaan ole, koska Ukrainassa toimii erilaisia ortodoksiryhmittymiä, ja Itä-Ukrainassa on myös uniaatteja, jotka tunnustavat paavin mutta kuuluvat Ukrainan ortodoksiseen kirkkoon.

Sen sijaan tilanteen kärjistymisen yhtenä syynä pidetään venäjän kielen huonoa asemaa maassa. Tämä on totta, mutta vain osittain. Venäjän kielen syrjiminen valtion tasolla on tietysti suuresti harmittanut sekä Ukrainassa asuvia venäläisiä että Venäjän valtionjohtoa. Venäläisten on vaikea ymmärtää, että ”suurena ja mahtavana” pidetty venäjän kieli onkin syrjinnän kohde. Tilannetta mutkistaa se, että Ukrainassa asuu paljon venäjänkielisiä, jotka tuntevat olevansa vahvasti ukrainalaisia. Heille venäjän kieli ei ole Neuvostoliiton symboli vaan rakas äidinkieli.

Venäläiset eivät ole kovin hyvin perillä siitä, mitä muissa maissa tapahtuu, mutta ne jotka ovat tutustuneet Suomen kielipolitiikkaan, ovat kernaasti käyttäneet sitä esimerkkinä venäjän kielen aseman puolustamisessa. Onhan Suomen ruotsinkielisten määrä pieni (5,3 %) verrattuna entisten neuvostotasavaltojen venäläisten määrään. Virossa oli tätä enemmän venäjänkielisiä ja

ennen neuvosto-aikaa. Vuoden 2013 Ukrainassa oli venäläisiä 17 %, venäjää äidinkielenään puhuvia 27 %, minkä lisäksi suuri joukko kaksikielisiä.

Krimillä kielikysymys ei ollut keskeinen syy halulle liittyä Venäjään. Siellä venäjän kielen asema oli varsin hyvä jo Ukrainan yhteydessä. Venäjänkielisiä kouluja oli paljon enemmän kuin ukrainan- ja tataarinkielisiä. Olin itse siellä Suomen ulkoministeriön projektissa 2005–2007 kehittämässä monikielisiä kouluja. Opettajat olivat innolla mukana suunnittelemassa niitä. Se mikä krimiläisiä eniten häiritsi omassa asemassaan, oli syrjäinen ja syrjitty rooli valtiojohdon silmissä. He laskelmoivat, että liittyminen Venäjään tuo parannuksen elintason.

Sen sijaan Itä-Ukrainan taisteluihin johtavassa prosessissa kielikysymyksellä oli suuri merkitys. Ukrainan parlamentti oli 2012 hyväksynyt kielilain, joka antoi vähemmistöille oikeuden käyttää omalla alueellaan äidinkieltään, jos heidän määränsä yli 10 %. Kun Viktor Janukovitš syrjäytettiin vallasta helmikuussa 2014, parlamentti kumosi lain kiireesti. Tämä herätti suurta ärtymystä ja mielenilmauksia Itä-Ukrainan venäjänkielisillä alueilla. Presidentti perui uuden lain nopeasti, mutta luottamus venäjän kielen jonkinasteiseen asemaan oli mennyt. Aseellisten taisteluiden syntymiseen vaikuttivat toki monet muutkin tapahtumat ja valtopoliittiset tavoitteet, mutta kielikysymyksellä oli merkittävä rooli tilanteen kärjistymisessä. Tietysti käsitykseen venäjän kielen asemasta vaikutti omien media-kanavien yksipuolinen informaatio, jonka vuoksi ihmisten oli vaikea muodostaa totuudenmukaista kuvaa tilanteesta.

Arto Mustajoki

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan dekaani.